

Trianon és a magyar közigazgatás

Trianon és a magyar közigazgatás

Magyar Kormánytisztviselői Kar – Magyar Nemzeti Levéltár
Budapest, 2020

*A Magyar Nemzeti Levéltár és a Magyar Kormánytisztviselői Kar által 2019. november 6–7-én
Budapesten megrendezett közigazgatás-történeti konferencia szerkesztett előadásai.*

A kötetet szerkesztette: L. Balogh Béni

© Magyar Kormánytisztviselői Kar, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020
© Beregszászi Balázs, Bojtos Gábor, Egry Gábor, Göncz László,
Gulyás László, Nagy Szabolcs, Palich Etelka, Romsics Ignác,
Sárándi Tamás, Szabó Csaba, 2020

MAGYAR KORMÁNYTISZTVISELŐI KAR

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

ISBN 978-963-631-296-1

Kiadja a Magyar Kormánytisztviselői Kar
és a Magyar Nemzeti Levéltár
A kiadásért felel Palich Etelka elnök
és dr. habil. Szabó Csaba főigazgató

A külső borítón:

Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. június 4-én Trianonban kötött
békeszerződés becikkelyezéséről

A háttérben a nyomtatvány térképmelléklete,
az előtérben a rányomott Magyarország kormányzói vörös viaszpecsétje

Jelzet: HU MNL OL N 45 Lad. H. Ser. A. Fasc. 3. 1921:XXXIII. tc.

Fotó: Lantos Zsuzsanna, Darabos György

Borítóterv: Nagy Attila
Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Palich Etelka: Köszöntő	7
Szabó Csaba: Lectori salutem	9

Romsics Ignác: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés	11
--	----

Impériumváltások az első világháború után

Nagy Szabolcs: A román berendezkedés kezdetei Háromszéken, 1918–1919	45
Sárándi Tamás: Konszolidáció után konszolidáció. Szatmárnémeti közigazgatásának változásai 1918–1924 között	69
Göncz László: Impériumváltás a Mura mentén 1919-ben. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt Muravidék új közigazgatásának kezdeti szakasza, valamint az érintett megyék reagálása	87

Utódállamok és a közigazgatás

Gulyás László: A magyar vármegyék sorsa az utódállamokban, különös tekintettel a csehszlovák államhoz csatolt felvidéki vármegyékre	113
Egry Gábor: Zárványok, hagyományok, szakemberek. A magyar közigazgatás és Nagy-Románia működése	131

Trianoni menekültek

Bojtos Gábor: Újratervezés. Adatok a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében új életet kezdő menekült tisztviselők pályafutásához ..	153
--	-----

Trianon emlékezete

Beregszászi Balázs: Trianoni emlékek Magyaróváron	171
---	-----

A kötet szerzői

Egry Gábor

ZÁRVÁNYOK, HAGYOMÁNYOK, SZAKEMBEREK A magyar közigazgatás és Nagy-Románia működése¹

1943 nyarán a dél-bánsági kisváros, Karánsebes főjegyzője, Teodor Dragomir már biztosan a nyugdíjas éveire készült. Tekintettel a háború fejleményeire, vagy akár a belső viszonyokra, esetleg előrehaladott korára, egyáltalán nem lehetetlen, hogy Dragomir inkább várta ezt a pillanatot, és várakozással gondolt elkövetkező nyugodtabb éveire. Ebben biztosak persze nem lehetünk, bár az valószínű, hogy a főjegyző nem volt különösebben boldogtalan, amikor a nyugdíj lehetőségét mérlegelte. Elvégre egy tiszt, közel négy évtizedes karriert zárt le a visszavonulás. Még a dualizmus idején kezdte, és aztán megszakítás nélkül folytatta, akármilyen politikai és rendszerváltás következett. Ráadásul nagyon korán, már 1907-ben főjegyző volt, és innen nem is távozott nyugdíjazásáig.

Karánsebes, Korongi palota a román kaszinóval, 1915

Forrás: Erdélyi képeslapok a múltból, Pethő Csongor gyűjteménye
<https://kepesslapok.wordpress.com/2013/01/02/karansebes/>

¹ A tanulmány az European Research Council 772964 sz. Consolidator Grant által finanszírozott Nepostrans projekt keretében készült.

Érdekes lenne persze minél többet tudni Dragomir érzéseiről, véleményéről az őt körülvevő világ változásai kapcsán. Témám szempontjából azonban Teodor Dragomir mindenekelőtt ideáltípusként fontos: a Monarchia Magyarországon karrierjét megkezdett tisztviselő, aki minden további nélkül folytatja pályafutását 1918–1919 után is, és ebben a minőségében az új állam működésének fontos szereplője, talán kulcsfigurája is. Persze ha megkérdezzük, Dragomir vélhetően meglehetősen öntudatosan vallotta volna magát román nemzetiségűnek, példája azonban – és ezt szeretném tanulmányomban alaposabban körül járni – nem csak a román nemzetiségűeket illetően tipikus. Bár az impériumváltás során az államigazgatás, a bíróságok és a megyei igazgatás tisztviselőinek sokasága hagyta el a helyét azonnal vagy néhány hónap, esetleg év múlva, a személyzet folytonossága egyes megyékben, néhány szakterületen és a megyei igazgatás közép- és alacsonyabb szintjein egyáltalán nem volt jelentéktelen.² Ebben a munkámban amellet fogok érvelni, hogy ez a folytonosság egyúttal sokkal fontosabb volt Nagy-Románia viszonylagos konszolidációja szempontjából, mint ahogy azt általában a szakirodalom értékeli. Az intézmények, az emberek és részben a jog – és persze a jogalkalmazás – folytonossága olyan tényezők voltak, amelyek egyfajta „adminisztratív kultúra” formájában, ideértve a nyelvhasználatot és az informalitást is, elsősorban a perifériákon és a határvidékeken, segítették az állam viszonylagos legitimitációját. A lakosság sokkját tompítva, a nélkülözhetetlen hely- és szakismeretet biztosítva, az ismerős és kiismerhető hatósági fellépést ígérve, egyúttal akár a helyi elitek kooperációját is biztosítva, enyhítette a sokszínűségből fakadó centrifugális erőket, vagy legalábbis biztosította az állami működés minimumát erőforráshiány esetén.

Ennek érdekében – persze a terjedelmi korlátok miatt csak röviden, olykor talán az olvasó ízlése szerint vázlatosan – négy kérdést próbálok meg körüljárni. Elsőként a jogi folytonosságot és annak jelentőségét a mindennapokban. Ezt követi a személyi folytonosság és annak jelentősége az államszervezet működtetésében, egyúttal röviden kitekintve arra is, milyen

² Judit Pál – Vlad Popovici: The Transformation of the Mid-level Civil Servants' Corps in Transylvania in the Aftermath of the First World War: The High Sheriffs between 1918 and 1925. In: *Hofratsdämmerung? Verwaltung und ihr Personal in den Nachfolgestaaten der Habsburgermonarchie 1918 bis 1920*. Hgg. Peter Becker, Therese Garstenauer, Veronika Helfert, Karl Megner, Guenther Steiner, Thomas Stockinger. Wien, 2020, 154–178.; Pál Judit: Főispánok és prefektusok 1918–1919-ben. A közigazgatási átmenet kérdése Erdélyben. *Századok*, 2018. 6. sz. 1179–1214.; Egrý Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus közt Csehszlovákiában és Romániában 1918–1944*. Budapest, 2015, 331–336. Uő: Posztbirodalmi átmenetek? In: Ábrahám Barna – Egrý Gábor (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentum válogatás*. I. kötet. *Románia*. Budapest, 2019, 13–43.

minták lelhetőek fel a folytonosságot illetően. Harmadjára néhány kulcsfigurát említek, és rajtuk keresztül azt is megkísérlem bemutatni, hogy milyen szerepük is lehetett a Dragomirhoz hasonló személyeknek a magyar közigazgatási hagyomány és részben a magyar államiság továbbélésében. Végül a nyelvi viszonyok és az informalitás segítségével az említett közigazgatási kultúra egyik fontos elemét próbálom meg felvázolni.

Jogszabályok

Az persze nem újdonság, hogy az állam működését és a mindennapokat is meghatározó joganyag csak lassan változott meg 1918 után. A nagyszebeni Kormányzótanács (*Consiliul Dirigent*) eleve kimondta, hogy az 1918 végén életben lévő törvények érvényben maradnak, és a módosításokat (például a nemzetiségi törvény esetében azt, hogy a magyar helyett a román kell államnyelv alatt érteni, vagy a különböző iskolai törvényekben a nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezésekben a román lép a magyar helyére) külön dekrétumokban tette közzé. Ez történt a hatályos közigazgatási törvénnyel is. A legfontosabb változást a virilizmus eltörlése jelentette, és ezzel együtt a municipiális képviselő-testületek feloszlatása. A törvényhatóságok közigazgatási bizottságait és a helyi hatóságok bizottságait pedig az új népképviselők megalakulásáig kooptációs módon rendelte el kiegészíteni. Mivel azonban helyhatósági választásokra csak évekkel később került sor (1926-ban), mindez azt is jelentette, hogy a következő időszakban a korábban a választókat képviselő közgyűlések helyett lényegében delegálással egészültek ki a közigazgatás közép- és alsó szintű kulcsintézményei. Az önkormányzati kettős közigazgatás helyett egy sajátos, elvben nem államosított, de mégsem önkormányzati alapú szerkezet jött létre, ami felett a kormányzat kiterjedt jogokat gyakorolt, de az immár kinevezett és nem választott alprefektus, az alispán utóda, viszonylagos önállósággal működtette azt.³ Ez a közigazgatás aztán jobbra a magyar közigazgatási törvényben megszabott jogköreivel élt, egészen a szabálysértési eljárások megindításának lehetőségéig menően.

Egy sor, már a dualista Magyarországon is a kormány hatáskörébe vonás útját járó intézmény esetében viszont a folyamat felgyorsult, így jött létre egy többé-kevésbé állami irányítású rendőrség, igaz, ez sem azonnal.⁴ Összességében egyébként az új állami szervezet kiépítése majd csak 1923-

³ Andrei Florin Sora: *Servir l'état Roumain, Le corps préfectoral, 1866-1944*. București, 2011, 82-91.

⁴ Alin Spănu: *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919-1945*. Iași, 2010, 17-18., 57-61., 78., 115., 153-154., 170-228.

1924 után gyorsul fel, az 1923-as új alkotmány alapján kialakított egységes közigazgatási, bírósági és iskolarendszer sok szempontból – legalábbis a tételes jogot illetően – már valóban szakított a korábbi magyar jogszabályokkal. Ez azonban még akkor sem mindig volt teljes, amikor olyan átfogónak látszó kódexet fogadtak el, mint a közigazgatási törvény. Ez ugyanis sokszor érintetlenül hagyott olyan hatásköröket, mint például a már említett szabálysértési hatáskör, illetve az ennek részleteit meghatározó korábbi magyar miniszteri rendeletek. Így például a zászlóhasználatot is magyar belügyminiszteri rendeletek szabályozták és utalták az alispán vagy a főszolgabíró – 1918 után az alprefektus és a „primpretor” – hatáskörébe. Az ünnepnapokon elmaradt zászlókitűzés, a lerongyolódott zászló vagy a más nemzeti színek használata esetén kirótt büntetések véghatározataiban rendre még ezek a jogszabályi helyek fordultak elő.⁵

Talán éppen ez indokolta azt is, hogy a román hatóságok korántsem feltétlenül akartak megszabadulni a községi igazgatásban talált személyzettől, sőt esetenként ragaszkodni látszottak hozzájuk. Amikor például a háromszéki Pákében lakó Kelemen Lajos addig szekálta a falu vezetőit, hogy a bíró („primar”, polgármester) le akart mondani, a csendőrök győzték meg arról, inkább jelentse fel Kelemen államellenes izgatásért. Az ügyiratok alapján a falu vezetője 1918-ban, a forradalom idején jutott pozícióba, majd letette a hűségesküt és tovább szolgált, a községi tanáccsal együtt igazodva az új hatalom és a helyiek igényeihez is.⁶ Mindenesetre nem lehetetlen, hogy a csendőrök éppen azért nem engedték lemondani – hiszen vélhetően lett volna jelentkező az utódlásra –, mert a bíró jobban kiismerte magát a régi és az új szabályok szövevényében.

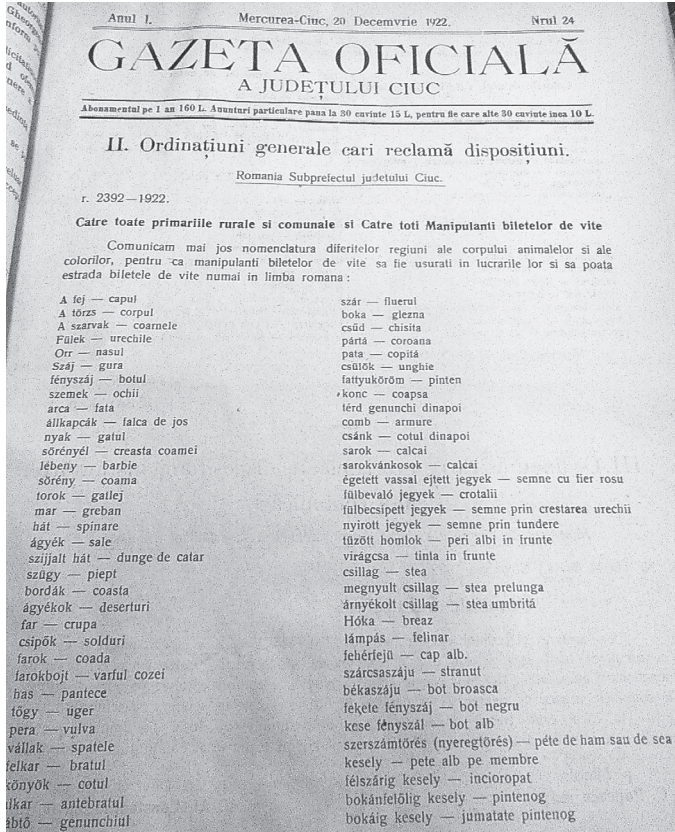
Bizonyos értelemben a jogi folytonosságra utal egy látszólag távoli jelenség is, a magyar közigazgatási nyelv továbbélése is. Nem feltétlenül magyarul készült dokumentumok formájában – bár a kormányzat 1923–1924-ig rendszeresen adott ki olyan körleveleket, amelyek felhívták a beosztott hatóságok figyelmét arra, hogy hivatalos iratokat kizárólag románul küldjenek a felsőbb szintű hivataloknak, ami azért arra utal, hogy a korábbi gyakorlat, a magyar nyelv használata, ha nem is volt különösebben elterjedt, elég rendszeres maradt ahhoz, hogy ne csupán célzottan tiltsák meg.⁷ A román hatóságok számára azonban elsősorban az jelentett problémát, hogy miként fordítsák le szabatos hivatali román nyelvre a mindennapi közigazgatásban

⁵ Egrý: *Etnicitás, identitás...* 419–421.

⁶ Uő: Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai. Kelemen Lajos állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában. *Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények*, 407–442.

⁷ Lásd *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés...* 107., 108., 109., 115. dokumentumok.

keletkező dokumentumokat. Mindegyik megoldás – magyar–román szöveget Csík megyében, prefektusi körlevél, ami magyar frázisok és fogalmak román megfelelőit sorolja példaként Krassó-Szörényből – leginkább arra utal, hogy a beosztottak – legyenek románok vagy kisebbségiek – alapvetően a korábról ismert magyar fogalmakat használták és azokat próbálták románra fordítani, ami egyúttal arra is utalhat, hogy még a korábról ismert jogszabályok, rendelkezések alapján gondolkodtak és dolgoztak.⁸

Marhalevél-tulajdonosok számára összeállított, az állatok testrészeire vonatkozó hivatalos magyar–román szöszedet

Forrás: Gazeta Oficială a Județului Ciuc (Csík megye Hivatalos Lapja), 1922. december 20. 1. o.

⁸ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale, Fond Primăria Orașului Caransebeș, dosar 24/1923, f. 11–13., 2492-1924. sz. alprefektusi utasítás az anyakönyvek kitöltéséről. *Gazeta Oficială a județului Ciuc*, 1924. 4. sz. 2–4.; 2392-1922. sz. alprefektusi utasítás a marhalevekben használatos román szakkifejezésekről. *Gazeta Oficială a județului Ciuc*, 1922. 24. sz. 1–2.

Általában is elmondható, hogy a berendezkedő Románia soha nem jutott el az államszervezet teljes egységesítéséhez. Az alkotmány elfogadását követően ugyan megszületett egy sor egységesítő törvény a közigazgatásról, az igazságszolgáltatásról és az oktatásról – ezek alapvetően az 1918 előtti Román Királyság rendszerét vették alapul, néha engedményt téve az erdélyi intézményeknek⁹ – de az is világos lehetett, hogy ezzel a folyamat legfeljebb elkezdődött, nem pedig véget ért. Számos fontos rész-kérdést – nem ritkán politikai okból – nem rendeztek, ilyen volt például a közjegyzői intézmény kiterjesztése az ország egész területére.¹⁰ Ráadásul már néhány évvel később reformkísérletek indultak, elsősorban a decentralizációt és a regionalizációt megcélozva, a köztisztviselők helyzetét és védettségét is feszegetve eközben.¹¹ Vagyis a látszólag szilárd keretek éppenséggel elég képlékenyek lehettek, nem voltak bejáratottak, és nem alakult ki bennük az a fajta szokásrend, eljárási hagyomány, adminisztratív kultúra, ami végső soron legalább annyira meghatározza a bürokrácia kiszámítható és előre látható működését, mint a szabályok. Mindezt csak fokozta az alacsonyabb szintű, a közigazgatás által betartandó jogszabályok sokfélesége.

Az 1920-as évek közepe mégis egyfajta fordulópont volt. Az államszervezet megszilárdítása egyúttal azzal is járt, hogy a személyi állományt az uralmon lévő Nemzeti Liberális Párt preferenciáinak megfelelően próbálták stabilizálni. Ekkor került sor a nyelvvizsgák első hullámára és komolyabb elbocsátásokra – pontosabban rendelkezési állományba helyezésre – a bírói karban, ami azonban a kortársak értékelése szerint nemcsak a magyar, hanem az erdélyi román bírókat is célba vette. A tanárok is ekkor néztek szembe először keményebb állami fellépéssel a román nyelvismeret kapcsán. Ezzel együtt a közszolgálat továbbra is sokféle nemzetiségű és előéletű közalkalmazottat foglalkoztatott.¹²

⁹ Dietmar Müller – Andrei Florin Sora: Notarul comunal în România: cadrul normativ al unei instituții moderne (1864–1940). *Analele Olteniei*, 2011, 369–385.

¹⁰ Az 1918 előtti Román Királyságban a közjegyzők feladatát a járási bíróságok kijelölt bírái látták el. Azonban az összes többi területen működő közjegyzői intézmény megőrzéséhez is súlyos egyéni és politikai érdekek fűződtek, ezért sem annak felszámolására, sem annak általánossá tételére nem került sor, noha ilyen tervek időről időre napirendre kerültek.

¹¹ Sora: *Servir l'État...* i. m.

¹² Egrý: *Etnicitás, identitás, politika...* 329–336.

Személyi folytonosság

A fentebb említett jelenségek, például a szabatosnak tekintett bürokratikus román nyelv elterjedésének nehézsége, nem volt független attól, hogy az átmeneti, majd a kiépülő új közigazgatás (a közigazgatási egységesítésről szóló törvényt csak 1924-ben fogadták el, és 1925-ben lépett életbe) személyi állományát alapvetően a Romániához csatolt területekről származó és ott szocializálódott személyzet adta. Bár a korszak egyik meghatározó közéleti vitatémája volt Erdély „gyarmatosítása” a Regát, az 1918 előtti Románia által, a számos, széles körben pertraktált példa ellenére az újonnan megszerzett területek igazgatását, Besszarábia kivételével¹³ – már közép-szinten is – elsősorban helyiek intézték. Azt persze fontos említeni, hogy az 1918 végén működött magyar közigazgatás tisztviselőinek és alkalmazottainak vélhetően a nagyobb része előbb vagy utóbb elhagyta a közszolgálatot, és jelentős részük át is települt Magyarországra. Mindenekelőtt az 1918 végétől fokozatosan minden állami intézményben megkövetelt hűségeskü jelentett töréspontot.¹⁴ Sajnos nincs megbízható, átfogó statisztikánk egyik jelenségről sem, ezért alapvetően egyedi esetekből, példákbl próbálhatunk következtetéseket levonni.

Így viszont jelentős személyi folytonosság mutatható ki a két időszak közigazgatása között, ami nem korlátozódik a dualista időszak román és német nemzetiségű állami alkalmazottaira, tisztviselőire. Igaz, nem követhető pontosan, hol és a közigazgatás melyik szintjén volt jellemzőbb az, hogy a korábbi alkalmazottak végül a helyükön maradtak-e vagy alkalomadtán visszatértek, de néhány törvényszerűséget kitapinthatunk. A felsőbb szinteken rendre nagyobb volt a váltás: a főispán helyére lépő prefektusok közt nem volt kisebbségi, az alprefektusok esetében pedig a szász megyéket kivéve csak alkalmanként, a székely megyékben és Kolozs megyében (Morvay András, Szabó Gábor, Dobay Gábor). A járások élén álló főszolgabírók és szolgabírók esetében 1924–1925-re alig maradt valaki a régi gárdából.¹⁵ Ezzel szemben a járási alkalmazottak és a községi jegyzők soraiban meglepően sokan maradtak hivatalban, Csík megyében például 1920-ban a jegyzők több mint fele már 1918 előtt is jegyzőként szolgált és magyar nemzetiségű lehetett. Ráadásul két olyan megyéről is tudunk, ahol a teljes

¹³ Andrei Cușco: *A Contested Borderland: Competing Russian and Romanian Vision of Bessarabia in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century*. Budapest – New York, 2017; Svetlana Suveică: *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): modernizare prin reforme*. Chișinău, 2010.

¹⁴ Pál: *Főispánok és prefektusok... i. m.*; Pál – Popovici: *i. m.*

¹⁵ Uo.

tisztikar – persze az eltávozottakat kivéve – letette a hűségesküt/fogadalmat és a helyén is maradt (Alsó-Fehér, Kis-Küküllő).¹⁶

A megyék központi igazgatásában hosszabb távon is maradtak olyanok, akik már 1918 előtt is szolgáltak és kisebbségek lehettek. A *Calendarul Administrativ* („Közigazgatási Naptár”) című kiadvány 1925-re vonatkozó névsorai alapján mintegy 105 főről feltételezhető ez.¹⁷ Ez ugyan nem tűnik soknak, az összes ilyen tisztviselő 10%-a körüli arányt jelent, de minden megyében voltak ilyen tisztviselők, és ez a szint már viszonylag magasan helyezkedett el a hierarchiában, befolyást is jelentett, akár a közigazgatási bizottság ülésein való részvételt is. Mivel ez a testület a kialakult gyakorlat szerint nem szavazással döntött, a jelenlét valódi befolyást kínált. Ehhez jönnek még azok a román tisztviselők, akik korábban is az államigazgatásban dolgoztak, valamint a szász megyék szinte teljes egészében helyükön maradt német tisztviselői, együtt már akár a központi tisztviselői kar kb. egynegyedét kiteve. Végül megemlítendő a nagyobb és kisebb városok adminisztrációja is, ahol a megyei központi szervezetnél sokkal jelentősebb mértékű volt a folytonosság,¹⁸ illetve ahová a megyei központi igazgatásból is érkezhettek tisztviselők. Az utóbbira példa a frissen várossá tett Oravicabánya, Krassó megye székhelye is.

Az igazságszolgáltatásban is hasonló volt a helyzet. 1924-ben, amikor az egységesítés is elkezdődött, mintegy 141 olyan bíró tevékenykedett, akik már 1918 előtt is bíróként (tehát nem joggyakornokként vagy bírósági jegyzőként) működtek.¹⁹ Ez ugyan ismét nem azt jelentette, hogy ezen a szinten az egykori bírák többsége helyén maradt volna (kb. az 1918-ban hivatalban volt bírák ötödét jelentette ez a szám), de mégis csak jelentős számú és a bírósági szervezet különböző szintjein és állomáshelyein tevékenykedő állományt képezett, amely átörökölte a korábbi jogértelmezést és ítélkezési gyakorlatot is. Az sem mellékes, hogy sokan közülük egyúttal a cégbírószági feladatokat is ellátták, ami azt is jelentette, hogy a cégek, vállalkozók számára is ők voltak az új állam kézzelfogható „arca”.

Az említett, sokszor csupán töredékes adatokból kirajzolódik néhány tendencia, amelyek igazolása persze további kutatásokat kíván. A legálta-

¹⁶ Pál: *Főispánok és prefektusok... i. m.; Összeomlás, uralomváltás... 5. dokumentum.*

¹⁷ *Calendarul Administrativ*. Cluj, 1925.

¹⁸ Emil Arbonie: *Funcționarii Primăriei Municipiului Arad (1919–1926)*. In: *Administrație Românească Arădeană*. 2010, 121–229. *Calendarul Administrativ... i. m.; Sárándi Tamás: „Hogy kétezeren, mondd kettőezren a román impériumot kívánják! Hogyan?” A szatmárnémeti uralomváltás aspektusai, 1918–1922.* (Kézirat, megjelenés előtt.)

¹⁹ Az adatokat e tanulmány szerzője gyűjtötte össze a *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1918*, *Gazeta Oficială*, *Monitorul Oficial*, valamint az alábbi lapok cikkei alapján: *Ellenzék*, *Keleti Újság*, *Budapesti Hírlap*, *Magyar Lapok*, *Magyar Kisebbség*, *Brassói Lapok*, *Székely Nép*.

lánosabb a *karrier lehetősége* az újonnan formálódó közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, ami nem csupán a román középosztály számára volt vonzó. Persze elsősorban nekik volt erre lehetőségük, hiszen a felsőbb posztok betöltése alapvetően politikai kérdés volt, és immár nem is a törvényhatóság közgyűlése döntött ezekről, hanem a prefektus. Nem véletlen, hogy Kis-Küküllő megyében a főszolgabírói posztokat gyorsan elosztották egymás közt, viszont a megyei adminisztráció személyzetét inkább megtartani és nem elbocsátani igyekeztek, azon pozíciók betöltésére nemigen volt ember.²⁰ Ez persze azzal is járt, hogy sokan változtattak pályát egy tább értelemben vett intézményrendszeren belül. Tipikus példája ennek a tanügyi igazgatás, ahol a tanfelügyelőségek megürülő pozícióira számos román nemzetiségű középiskolai tanár áramlott be, olyan mértékben, hogy az már az iskolák működését veszélyeztette. Ugyanakkor az így vezető tisztségbe kerülő hivatalnokok (pl. Ady Endre egykori nagykarolyi osztálytársa, Alexandru Pteancu vagy a szatmári Francisc Groza) közül sokan most kellett beletanuljanak az államigazgatás működésébe, hiszen ők korábban annak „tárgyai” és nem „alanyai” voltak.

A karrier lehetősége azonban nemcsak románok számára nyílt meg, legalábbis egy időre. A már említett 105 központi tisztviselőből is voltak olyanok, akik 1925 előtt a megyék vidéki igazgatásában működtek, ez tehát előrelépést jelentett számukra. De jó példa – az egyébként elég rövid – karrierre a Szatmár vármegyei Mangu Béla és Kerekes Zsigmond. Ők ketten már hosszú ideje vármegyei aljegyzők voltak (Mangu tiszteletbeli főjegyzői címmel), egyébként az 1905–1906-os megyei ellenállás helyi hősei is. Ehhez képest 1919 végén, 1920 elején mindketten megyei másodfőjegyzők, miközben az első főjegyzői poszt üresedésben volt.²¹ Igaz, a megye későbbi tisztviselői közt már nem szerepelnek. Azt tehát ismét csak nehéz eldönteni, hogy mekkora volt azoknak a száma, akik karriert keresve kisebbségiként léptek szolgálatba, vagy maradtak és élvezték az előléptetés lehetőségét, de a példák nem teljesen egyediek. A már említett Szabó Gábor Udvarhely megyében, Dobay Gábor Csíkbán és a korábbi Orbai járási főszolgabíró, Morvay András mindannyian alprefektusok lettek. Morvay aztán Kézdivásárhely polgármestere hosszú ideig, Dobay egy darabig Kolozs megyében is alprefektus, Szabó pedig szinte örök alprefektusa Udvarhely megyének.²²

Arra is akadt példa, hogy valaki nyugdíjból reaktíváltatta magát, nyilván nem függetlenül a szűkös megélhetési lehetőségektől, amit a gyorsan inf-

²⁰ Összeomlás, uralomváltás... 5. dokumentum, 43. dokumentum; Pál – Popovici: i. m.

²¹ *Gazeta Oficiala a județului Sătmar*. 1920. január 22. 1.

²² Lásd például: Megint vizsgáznak az Udvarhely megyei tisztviselők. *Brassói Lapok*, 1928. március 11. 9.

lálódó, ráadásul az államjogi helyzet miatt bizonytalanná vált nyugdíj kínálat. Körtvélyfáy József nyugalmazott bíró például visszatért a tárgyalóterembe, előbb Erdővidéken, majd aztán már Nyárádszeredán is.²³ Az ő esete azt is mutatja, miért volt viszonylag egyszerű akár kisebbségiként is szolgálatba lépni: minden szinten hatalmas volt a szakemberhiány.²⁴ Így aztán az sem véletlen, hogy különösen a szaktisztviselők esetében volt könnyű hosszabb ideig is hivatalban maradni, vagy kisebbségiként helyet kapni levéltárnokként (aki kiismerte magát a korábbi ügyekben), az útügynél, a városi szolgáltatásoknál, esetleg a közegészségügyben.

Ismerünk olyan esetet is, hogy egy, a bukaresti kormány számára ismeretlen intézmény működését kellett korábbi magyar állami tisztviselők segítségével meghonosítani Romániában. A közjegyzők ugyan folyamatosan ellátták a feladatukat, de a hűségesküvel és a kamarák státusával kapcsolatban voltak bizonytalanságok. A Bánságban például Fehér Antal, a temesvári ítéltábla tanácselnöke kapta ezt a feladatot 1920-ban.²⁵ Bizonyára elégedettek voltak vele, mert 1929-es nyugdíjba vonulásakor még semmitőszéki bírónak is kinevezték.

A szakemberhiány következtében a hűségeskü letétele nélkül is sokan szolgálatban maradtak vagy erre kényszerültek. Csík megyében a rendőrség 1920 nyarán közel száz olyan megyei vagy állami tisztviselőt, alkalmazottat írt össze, akik nem tettek hűségesküt és mégis a helyükön voltak. A szakemberhiány odáig ment, hogy a jelentkezők szinte alkudoztak a kormánnyal. Például Emánuel Győző gyulafehérvári ügyvéd, aki 1919-ben nem tett hűségesküt, 1920 márciusában kérte kinevezését a gyulafehérvári törvényszékre. A Kormányzótanács azonban a bíróhiány miatt Csíkszeredára nevezte ki, de kérésének megfelelően ítéltáblai bírói címmel, noha csupán 28 éves ügyvédi működést mutathatott fel. Emánuel azonban nem jelent meg a szolgálati helyén, azzal az indokkal, hogy családi okból nem teheti, ellenben hamarosan kérte áthelyezését Gyulafehérvárra, majd amikor ezt nem teljesítették, a miniszterhez nyújtott be kérvényt, igaz, ismét hiába.²⁶ A bírósági szervezet működtetése volt egyébként az oka annak a szolgálatban maradt magasabb beosztású bírákra nézve a társadalmi helyzetüket illetően

²³ Az adatok a bírákra vonatkozó gyűjtéséből valók.

²⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale București (a továbbiakban: ANIC), Fond Emil Hațieganu, dosar 17, f. 14–18.; ANIC Ministerul Justiției, Direcția personală, dosar 15/1920, 252–1920. raport, f. 61–63. Köszönöm Francesco Magnonak, hogy saját gyűjtéséből rendelkezésemre bocsátotta ezt az iratot.

²⁵ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (a továbbiakban: ANSJ TM), Fond Camera notarilor publici, 2/1921, 85–88., 103–108.

²⁶ ANIC Ministerul Justiției, Direcția personală, dosar 15/1920, f. 106–108. Az irat Francesco Magno gyűjtése, köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta.

hátrányos gyakorlatnak is, hogy távoli járásbíróságokra rendelték őket ki ítélezni. Így aztán táblai bírák tehettek igazságot az oklándiak tyúkpereiben, elszakítva saját megszokott, városias környezetüktől.²⁷

Fontos eleme volt az új közigazgatásnak megyei és városi szinten az is, hogy sokkal kevésbé volt átpolitizált, mint azt általában gondolni szokták, vagy legalábbis az átpolitizáltság nem a személyi állományt érintette. A prefektus személye persze a kormányváltások során változott, hiszen ez a poszt egyszerre volt bizalmi és elvben szakmai is.²⁸ A prefektus alatt azonban meglepően stabil személyi kör látta el a megyék vezető hivatalnoki teendőit, akiket persze rotálhattak az egyes ügyosztályok közt. Szatmár megyében például 1927 és 1935 között, vagyis legalább öt kormányváltáson átívelően – Nemzeti Liberális Párt (1927), Nemzeti Parasztpárt (1928), Nicolae Iorga (1931), ismét a Nemzeti Parasztpárt (1932), majd újból a Nemzeti Liberális Párt (1933) – és négy különböző prefektussal a főügyész (*prim jurisconsult*) személye nem változott (Octavian Pop), mint ahogy a pénzügyi vezetőé sem (Emil Coconeti). A közigazgatási szolgálat (*Serviciul administrației generale*) vezetője is csak azért, mert valamikor 1933 előtt nyugdíjba vonult. Legalább ennyire lényeges, hogy beosztottjaik személyi köre is csak lassan változott, és a megürült vezetői pozíciókba való előrelépés is közülük került ki.²⁹ Hasonlóképpen Máramarossziget tíz vezető tisztviselőjéből 1925-ben hat még 1929-ban is szolgálatban volt.³⁰ Végül Máramaros megyében Vasile Chindriș, Longin Mihályi, Bokotey Teodor, Franțisc (!) Stark, Kovács Adalbert, Paul Jody, Nagy Eugen, Ilnițchi Eusebiu, Dunca Ioan váltották egymást 1924 és 1938 között a vezető pozíciókban (állami közigazgatási, megyei igazgatási, statisztikai, jogi, pénzügyi osztályvezetők, jogtanácsos, főtitkár).³¹

Mindez nem csak azt jelenti, hogy a közigazgatásnak a lakosság számára talán leginkább látható intézményein belül érvényesült valamiféle stabilitás. A vezetők állandósága és rotációja egyfajta belső klientelizmust is megteremtett, saját beosztottjaikat is vihették magukkal a másik ügyosztályra,

²⁷ Adatok a saját gyűjtéséből. A kiemelt példa Raszlaviczy Géza temesvári táblai bíró, aki 1924-ben az oklándi járásbíróságon ítélezett.

²⁸ Sora: *Servir l'État Roumain*... i. m.

²⁹ Lásd *Bugetul general de venituri și cheltuieli al județului Satu-Mare pe exercițiul 1927, 1929, 1933/34, 1935/36*.

³⁰ Lásd *Primăria comunei urbane Sighetul Marmației. Bugetul general de veniturile și cheltuielile orasului Sighetul-Marmației pe exercițiul 1925, 1926, 1927, 1928, 1929*.

³¹ *Bugetul ordinar al drumurilor din județul Maramureș pe exercițiul 1924. Sighetul-Marmației, 1924; Bugetul de veniturile și cheltuielile județului Maramureș pe exercițiul 1928. Sighet, 1928; Bugetul de veniturile și cheltuielile județului Maramureș pe exercițiul 1929, Sighet, 1929; Prefectura județului Maramureș: Bugetul general de venituri și cheltuieli pe exercițiul 1938–1939. Sighet, 1938.*

miközben a bürokrácia üzemszerűsége és a szabályokhoz, előírásokhoz, eljárásokhoz kötöttsége is érvényesülhetett. Persze csak akkor, ha a személyzetben a „régiek” domináltak, hiszen az újabb beáramlók, a gyorsuló tanfolyamot végzettek, a „kurzisták” alkalmasságáról főnökeik sem voltak meggyőződve.

Ezzel együtt a kialakuló román államigazgatás kulcsfigurái sokféle olyan „szakértők” lettek, akik a dualista közigazgatásban megyei közép- és felső szinten szerzett tapasztalataikat váltották előléptetésre, némelyikük egészen magasra jutva. Talán a legszemléletesebb példája ennek Victor Hodor Máramarosból. Hodor 1918 előtt a főként ruszinok lakta Ökörmezői járás főszolgabírájaként működött, elég hatékonyan ahhoz, hogy 1917-ben ki is tüntessék. Noha az erdélyi román visszaemlékezések, politikai publicisztikák egyik kiemelt negatív szereplője a főszolgabíró, aki akár a karhatalmat is bevetve töri le a román mozgalmakat, Hodor esetében nem látszik, hogy bármiféle stigma tapadt volna a nevéhez. Hamar prefektus lett Máramarosban, majd másfelé is, például Biharban. Egyúttal regionális közigazgatási főfelügyelő, és az erdélyi – vagyis magyar – közigazgatási hagyomány ismerőjeként bevásztatták a közigazgatás egységesítését előkészítő bizottságba is. Később is a minisztériumi és „vidéki” karrier határán mozgott, volt prefektus Kolozsban is, hogy aztán a királyi diktatúra alatt Szamos tartomány főtitkára, vagyis a közigazgatási apparátus szakmai vezetője legyen.³²

Említhető még például Coriolan Bucico Gyuláról (főjegyző, polgármester-helyettes), aki aztán Nagyvárad polgármestere lett 1919–1921 és 1922–1926 között, Mihai Mărcuş, aki szintén Gyuláról, árvaszéki ülnökből Aradra került a megye prefektusának,³³ vagy a talán kevésbé látványos karriert befutó Ioan Băltescu, Lugos polgármestere 1911 és 1918 között. Ő előbb Krassó-Szörény alprefektusa, majd Szatmár prefektusa volt. Egészen komoly előrelépési lehetőséget is kínált az új berendezkedés, például Sorbán Istvánnak (Ştefan), aki előbb a Hunyad vármegyei Marosillye körjegyzője volt, majd 1908-tól 1918-ig a Zsil-völgyében, Petrillában körjegyző. Azt, hogy azért ő ennél magasabbra tört jelezte, hogy Marosillyén a helyi takarékpénztár igazgatóságába is bevásztatták, míg Petrillában ő volt az úrbéresek erdőbirtokosságának elnöke is, és Hodorhoz hasonlóan 1918-ban kitüntették III. osztályú polgári hadi érdemkereszttel.³⁴ Innen került

³² Zoltán Györke: Prefecții județului Cluj: analiză prozopografică. *Anuarul Institutului de Istorie »George Barițiu« din Cluj-Napoca*, LI, 2012, 305–323.

³³ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, 2020, 61–62.

³⁴ Lásd erre Faeladási hirdetmény. *Fakereskedelem*, 1918. március 27. 8. o. *Budapesti Közlöny*, 1918. 17. sz. 4.

delegált alprefektusként Csík megyébe, ahol a csíkszeredai és gyergyószentmiklósi járások főszolgabírója is volt.³⁵

Ami ezekből az esetekből – a karrierlehetőségek megnyílása mellett – kiderül, az, hogy különösen a kisebbségek lakta területeken szükség volt olyan tisztviselőkre, akik beszélték a kisebbségek nyelvét, ismerték a magyar középosztály világát, és tisztában voltak a közigazgatás működésével. Innen aztán vezetett út felfelé is, de voltak, akik megmaradtak a román pártok helyi vezetőinek, ismétlődően elfoglalva a polgármesteri vagy prefektusi széket. Ilyen volt Krassó-Szörényben a nemzeti párti Gheorghe Dobrin és a liberális Petre Corneanu, vagy Udvarhelyen a liberális Gheorghe Andreaş. Az utóbbi azonban nem volt beavatott és helybeli, hanem egyszerűen „beletanult” ebbe a világba, nem utolsó sorban a megyei közigazgatás oszlopa, Szabó Gábor segítségének köszönhetően, akivel így egyfajta véd- és dacszövetséget is alkothattak.³⁶

Mindenesetre a közigazgatási szakemberek utánpótlásának intézményesítésére is csak lassan került sor, a lugosi jegyzőiskola például csak 1925-ben nyílt meg. Ennek hallgatói körében tetten érhető egy olyan jellegzetesség, ami ismét csak megerősíti a dualista Magyarországgal való folytonosság fontosságát. Az 1925 és 1929 közt végzett 99 tanulónak kb. a kétharmada lehetett román nemzetiségű, és az ő életkoruk szignifikánsan magasabb volt, mint az egyharmadnyi kisebbségi tanulóé.³⁷ Míg az utóbbi arány azt is jelzi, hogy a román állami szolgálat ekkor rendes, elfogadott karrierlehetőség volt a fiatalabb kisebbségek számára, addig a románok életkorából az is következik, hogy ők még akkor végezték el az elemi és esetleg középiskolát, amikor a magyar nyelv elsajátítása szigorú – bár persze nem könnyen betartható – követelmény volt. Vagyis a román tanulók valamilyen szinten vélhetően beszéltek magyarul is.

Karrierok Magyarországról

Összességében tehát az új államigazgatáson belül számos tényező segítette, sőt felértékelte a dualista Magyarországon szerzett tapasztalatokra építő közigazgatási gyakorlatot. A „kimenet” azonban messze nem volt

³⁵ Sorbán István – polgármesterjelölt. *Erdélyi Futár*, 1927. július 3.

³⁶ Lásd például: Andreás György ismét Udvarhely megye élére került. *Erdélyi Futár*, 1927. július 3. 12.; Megint vizsgáznak az Udvarhely megyei tisztviselők. *Brassói Lapok*, 1928. március 11. 9. Nem mellesleg a *Keleti Újság*ban közölt rövid halálhíre szerint ő is községi jegyző volt 1918 előtt, majd jogot végzett és így lett prefektus. *Keleti Újság*, 1936. augusztus 3. 9.

³⁷ ANSJ TM Fond Şcoală de Notari Lugoj.

egységes, és elsősorban az érintett tisztviselők, hivatalnokok személyiségétől függött. Miközben nyilván minden karrier egyedi és egyéni, néhány fontosabb típus elkülöníthető az életutak sorában.

Az első ilyenre Victor Hodor a példa, aki egyértelműen a szakembert testesíti meg. 1918 előtt is odaadással és a rendszer megkívánta képességek révén előljárói szerint sikeresen vezette a rábízott járást. Ugyanakkor megragadta az alkalmat, hogy kitörjön Máramaros szűk, nemesi klánok uralta világából,³⁸ és pályája rohamosan emelkedett 1919 után, végül a minisztérium számára is nélkülözhetetlenné vált, éppen ezért a központi kormányzati igazgatásban is szerepet kapott hivatalnokként. Bár a prefektus elvben politikai kinevezettnek számított még azt követően is, hogy a közigazgatási törvény megkísérelte szaktisztviselőként definiálni, és így formálisan komoly feltételeket szabott a betöltéséhez, Hodor esetében sejthető, hogy kinevezései inkább a praktikus szakembernek szóltak, így karrierje nem tört meg a kormányváltásokkal sem.

Hasonló, de messze nem ilyen magasra törő pályát tudhattak magukénak azok a hivatalnokok, akik a magyar közigazgatás alsóbb szintjeiről jutottak feljebb, mint Bucico (aki egy rendezett tanácsú város polgármester-helyetteségét cserélte el egy törvényhatósági jogú város – municipium – első emberének székére), Băltescu, vagy Sorbán, aki körjegyzőből alispán lett magyar fogalmak szerint. Az ő esetükben inkább azt láthatjuk, hogy egy Románia számára problémás terepen (kisebbségi lakosság, nehezen kiismerhető jogrend, szokásvilág) jelennek meg külső szakértőként, és ez a szerep részben abból épül, hogy maguk is jól ismerik azt a világot, ami az adott viszonyrendszert meghatározza. Ők azonban részben arra használják a tudásukat, hogy helyben gyökeret eresszenek és bekerüljenek az elitbe, amit aztán akár politikai szerepre is válthatnak. Bucico, akit egyes tudósítások szerint a helyi magyarok is elfogadtak, éppen azért, mert a fenti értelemben „a magyar” volt, például leváltása után liberális városi politikusként többször is a városi tanács vagy az „interimár” (ideiglenes) bizottság tagjaként befolyásolhatta Nagyvárad életét. Sorbán pedig legalábbis felmerült lehetséges gyergyószentmiklósi polgármester-jelöltként, akit a magyarok is támogatnának, mert működése során megnyerte őket.³⁹

³⁸ Cieger András: Érdekek és stratégiák: a helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall*, 2003. 4. sz. 87–106.; Deák Ágnes: Vizsgálat egy megyei királyi biztos ellen hivatali visszaélés ügyében, 1863. *Századok*, 2018. 1. sz. 171–214.

³⁹ Hogy érett meg a nagyváradai tanács a feloszlatásra. *Brassói Lapok*, 1928. október 13. 4.; *Sorbán István – polgármesterjelölt... i. m.*

A következő típus lehet a helyi menedzser, olyan megyei vagy városi tisztviselő, aki folytatja a karrierjét 1919 után, de nem tör magasabbra. Viszont a folytonosságot nem csupán személyi, hanem intézményes és gyakorlati értelemben is biztosítja. A bevezetesként megidézett Teodor Dragomir, vagy főnöke, az 1918-tól még egy évtizedig karánsebesi polgármester Friderich Pauck bizonyosan ide tartoznak. Legjobban feldolgozott példája viszont ennek a típusnak Augustin Frențiu/Ferenczi Ágoston Szatmárnémetiből.⁴⁰ A görögkatolikus, kétnyelvű tisztviselő is a városi igazgatásban működött már 1918 előtt, és ott is maradt a város vezetőjeként, igencsak lassítva a közigazgatás románosítását.⁴¹ Olyannyira, hogy ezzel összefüggésben még az is megjelent a kisebbségi, bár távolról sem a „hivatalos” kisebbségi szervezetnek számító Országos Magyar Párthoz közeli sajtóban, hogy a város magyar lakóinak fel sem tűnt a román uralom, sőt „Ferenczy”-t magyarpárti politikusnak vélték.⁴²

Egy újabb típust jelentettek a továbbszolgáló magyar tisztviselők, akik közül azok, akik viszonylag prominens szerepet vállaltak, meg is kapták a renegát jelzőt. A már említett udvarhelyi Szabó Gábor mellett Morvay András korábbi orbai járási főszolgabíró, később alprefektus majd kézdivásárhelyi polgármester ennek a kiemelkedő példája. Karrierjük annyiban tipikus, hogy láthatóan szüksége volt rájuk a kialakuló román államnak is, viszont azt is megtapasztalhatták, hogy felfelé lezárult előttük az út. Igaz, ez nemegyszer leginkább azzal függött össze, hogy a magasabb szintű közigazgatási posztokhoz szükséges kiváló román nyelvtudásuk nem volt meg. Morvayról egyenesen azt írta a város Regátból érkezett rendőrkapitánya, hogy nem beszélt semmit románul. Ezzel együtt Morvay sokáig megmaradt polgármester, akárcsak Szabó alprefektus, sőt a „renegát” Morvayt egy időre magyarpárti polgármesternek is elfogadták – a magyar kisebbség oldaláról.⁴³

Közigazgatási kultúra

A magyar állam, a dualista közigazgatás továbbélése azonban nem elsősorban azt jelentette, hogy Románia tisztviselőinek egy jelentős része már 1918 előtt is közszolgálatban állt, még csak nem is azt, hogy az általuk alkalmazott joganyag még 1918 előtről származott. Bár ezek nem jelenték-

⁴⁰ Személyéről lásd e kötetben Sárándi Tamás tanulmányát is. (A szerk.)

⁴¹ Ablonczy: i. m. 167–168.; Sárándi: i. m.

⁴² Nagytakarítás a polgármesterek között. *Vágóhíd*, 1926. február 7. 5–6.

⁴³ Egry: *Etnicitás, identitás, politika...* 420., 425.; *Nagytakarítás a polgármesterek között...* i. m.

telen tényezők voltak, igazán attól váltak fontossá, hogy e személyek képesek lehettek annak a közigazgatási kultúrának a fenntartására, ami a Romániához került országrészek lakói számára is ismerős, otthonos volt. Ez a közigazgatási kultúra nem a szabályokat jelentette, hanem a közigazgatás gyakorlatát, ami írott és íratlan normákból, elvárásokból, eljárásokból állt össze a lakosság számára is megismerhető módon, ezzel megteremtve azt a fajta ismerős közeget, amelyben viszonylag kiszámítható volt a bürokrácia működése, persze nem szükségszerűen a formális szabályok értelmében. Legalább annyira szólt ez a közigazgatási kultúra arról, hogy miként lehetett, miként kellett megfelelni az elvárásoknak is. Lakossági elvárások és alkalmazkodás, hivatalos eljárások és azok finomhangolása, valamint az állam és a társadalom interpenetrációja alakította mindezt.⁴⁴

Ez azt is jelentette, hogy az informális gyakorlatok és a bürokrácia körén kívüli, a társadalmi érintkezést szabályozó normák is meghatározóak voltak.⁴⁵ A legérzékletesebben talán a közigazgatási nyelvhasználat kapcsán mutatható be mindez. Romániában még az 1868-as nemzetiségi törvény által megengedett és általában részlegesen betartott nyelvhasználati jogokat sem biztosították, a közigazgatás elvben minden ponton és minden érintettel kommunikálva egynyelvű volt. A helyzet azonban már a dualista Magyarországon sem volt egyszerű, hiszen az állam, akár a tételes jog ellenében is, a hivatali nyelvhasználat magyarosítását szorgalmazta. Ez egyfelől megteremtette azt az elvárást, hogy a helyi hatóságok – legyen az a községi vagy városi tanács, vagy az iskolai vezetés és a tanfelügyelőség – megmutassák feletteseiknek a magyarosítás iránti elkötelezettségüket. Ugyanakkor a gyakorlat ennél sokkal változatosabban alakult, és egyik fontos tényezője mind az iskolákban, mind a közigazgatásban egyfajta mimikri kialakítása volt. A helyi szervek felfelé azt kommunikálták, és ezt nyilvános gesztusokkal is megerősítették, hogy a magyarosítás sikeres, a nyelvhasználat egyre inkább egynyelvű. A gyakorlatban viszont – részben a nyilvános elköteleződés és gesztusok révén felhúzott

⁴⁴ Az interpenetráció fogalmára Ausztria–Magyarországon lásd Gary B. Cohen: *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914. Central European History*, 2007. 2. sz. 241–278.; Peter Becker: *The Administrative Apparatus under Reconstruction*. In: Franz Adelgasser – Frederik Lindström (Hgg.): *The Habsburg Civil Service and Beyond. Bureaucracy and Civil Servants from the Vormärz to the inter-war years Vienna*, Wien, 2019, 233–257.; John Deak: *After "Bureaucratic Absolutism": A Search for New Paradigms in late Imperial Habsburg History*. In: *The Habsburg Civil Service and Beyond...* 259–273.

⁴⁵ Lásd erre Bucico vagy Sorbán István megítélését, amit a sajtó szerint inkább a hivatalukon kívüli ténykedésük és a hivatalosságon túli viselkedésük tett kedvezővé. Hogy érett meg a nagyváradi tanács a feloszlásra. *Brassói Lapok*, 1928. október 13. 4.; *Sorbán István – polgármesterjelölt... i. m.*

védőháló mögött – sokfelé törekedtek a két, ritkábban a háromnyelvűség megőrzésére.⁴⁶

Mivel Romániában a hivatali többnyelvűség semmilyen formában nem volt engedélyezett, ennek megőrzése nem volt lehetséges, dacára annak, hogy a közigazgatási személyzet még hosszú ideig nem tudott elég jól románul, tekintet nélkül a nemzetiségére. Viszont a többnyelvűség egy másik formája, a verbális kommunikáció többnyelvűsége igenis lehetséges volt, és elég egyértelműen ez a gyakorlat alakult ki. Erre utalhatnak azok a gyakori panaszok – a román nacionalista sajtóban persze botrányként tálalva –, amelyek arról szóltak, hogy a község- vagy városházán magyarul beszéltek, esetleg románul nem is szóltak az ügyfelekhez. Ez persze részben teljesen természetes volt, hiszen a kisebbségi személyzet jelentős része – mint az 1924-ben és 1933–36-ban lebonyolított nyelvvizsgákból is kiderült –, nem beszélt azon a szinten románul, hogy szakszerű, bürokratikus nyelven kommunikáljon az érintettekkel.⁴⁷

A megoldás sokféle lehetett, a falvakban lényegében hivatalossá tett verbális kétnyelvűség – kisebbségi nyelvű kidobolás – mellett⁴⁸ valamiféle kamuflázs, a románul tudó hivatalnokok kiemelt szerepe az írott kommunikációban. Már említettem Morvayt, akiről a helyi rendőrkapitány írta meg Bukarestbe, hogy nem tud románul, és azt is, hogy a városházán lényegében senki sem beszélt az állam nyelvét. Hasonlóképp ábrázolta Gyergyószentmiklós polgármesterét, Benke Antalt a vele egyébként érezhetően rosszindulatú *Erdélyi Futár*, amikor azt írta, hogy nem tudván románul minden inspekciónál beteget jelentett, és törekvő, románul is beszélő helyettese, Kassay Imre intézte ezeket az ügyeket.⁴⁹ Nyilván hasonlóképp tevékenykedett Frențiu Szatmárnémetiben, vagy éppen Dragomir Karánsebesen, azzal kiegészítve, hogy ők magyarul is tudtak kommunikálni, így például Szatmárnémetiben azt követően is fenntartható volt ez az informális gyakorlat, hogy a hivatalban jelentősen lecsökkent a magyarok aránya.

Maga az informalitás is egyfajta hagyomány volt, ami immár – vagy ismét – a kisebbségieket segítette. Választott képviselői testületek hiányában még fontosabb lett. Részben azért, mert így nem volt olyan, a kormánytól függetlenül létrejött testület, ami helyben politikailag ellensúlyozhatta

⁴⁶ Ágoston Berecz: *The Politics of Early Language Teaching*. Budapest, 2012; Uő: German and Romanian in Town Governments of Dualist Transylvania and the Banat. In: Markian Prokopovych – Carl Bethke – Tamara Scheer (szerk.): *Language and Language Diversity in the Late Habsburg Empire. Central and Eastern Europe*. Leiden, Boston, 2019, 135–159.

⁴⁷ Egry: *Etnicitás, identitás, politika...* 329–350., 421–428.

⁴⁸ Uo. 425.

⁴⁹ *Sorbán István – polgármesterjelölt... i. m.*

volna a kormány képviselőjét és formálisan is befolyásolhatta volna a közigazgatás összetételét. Részben pedig azért, mert így a korábban politikai testületekben eldöntött kérdéseket is szűkkörű bizottságok intézték, és ezek döntési mechanizmusa is inkább az informalitást segítette. Jelen lenni ezekben sokkal fontosabb volt, mint többségben lenni. Részben ebből az informalitásból keletkezhettek azok a sajtóban paradoxonként tárgyalt esetek is, mint a nemzeti parasztpárti Grigore (Gergely) Egly kinevezése Nagyvárad polgármesterének a nemzeti liberális Bucico helyett egy nemzeti liberális kormány uralma idején, állítólag egy másik helybeli liberális politikus segítségével.⁵⁰

Egy másik fontos tényező volt az elvárások és normák rendszerében a közigazgatási tisztviselők társadalmi presztízse és státusa. A régi Magyarországon szocializálódott tisztviselők, vagy a közigazgatásba csak 1918 után belépő középosztálybeliek abban nőttek fel, hogy a jegyző, a szolgabíró, az alispán, a bíró, a tanfelügyelő urak. Tisztelet jár nekik és kitüntetett figyelem. Ha ezt mégsem kapták meg, akkor arra különféleképp reagálhattak. Különösen akkor, ha a gyakorlat az volt és maradt, hogy az új, román urakkal is hasonlóképpen bánik a helyi társadalom, vagy legalábbis voltak erre közismert példák. A konfliktusra, ami a normaszegésből következett és vele éppen a normák továbbélésére példa Alexandru Pteancu és a Máramarosszigeti Református Líceum bezárása.

Pteancu nem volt különösebben magyarbarát figura, de a máramarosi eset után néhány évvel, amikor egy brassói magyar nemzetiségű tanár eleni bejelentést vizsgált ki – az illetőt azzal vádolták, hogy irredenta megjegyzéseket tett – az eljárás során pártatlan maradt, és arra jutott, hogy az inkriminált eset nem róható fel irredentaként. Máramarosra nagyváradi főtanfelügyelőként látogatott még 1920-ban, és a tanári kar első benyomása alapján jó hangulatú volt a vizsgálat. A záró ülésen azonban azt kérte, hogy távolítsák el a tanteremből Magyarország térképét, és megjegyezte, hogy a diákok közül néhányan oláhnak nevezték a románokat. Amikor az iskola vezetése ezt bagatellizálta, és még arra is hivatkozott, hogy ők egyházi iskolaként valójában nem is tartoznak Pteancu joghatósága alá, keményen reagált, néhány nappal később – irredenta propaganda címén – felfüggesztette az oktatást.⁵¹ Később a diákok és tanárok egy csoportja ellen egy március 15-i megemlékezés miatt büntetőeljárás is indult, és Pteancu ahol tudott, ott tett keresztbe a líceumnak, amely végül 1922-ben fel is függesztette

⁵⁰ *Hogy érett meg a nagyváradi tanács a feloszlásra...* i. m.

⁵¹ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Fond Liceul Reformat Sighet, inv. 960, dosar 859/1919–1930, f. 43–49.

működését. Eljárásának azonban fontos eleme volt saját tanfelügyelői pozíciójának és joghatóságának érvényesítése, amint az például az 1921-es érettségi vizsgák körüli közjátékból is látszik. Ekkor Pteancu telefonon meg akarta tiltani az érettségi elkezdését azzal, hogy főtanfelügyelőként neki kellett volna kijelölnie a bizottságot, és nem a minisztériumnak. Végül pedig egy sajátos megoldásba egyezett bele: telefonon keresztül ő is kijelölte azt az érettségi elnököt, akit a minisztérium delegált.⁵²

A helyzet tehát az informalitás szabályainak megfelelően rendeződött – a közigazgatási hagyomány nagyobb dicsőségére. Valójában azonban nem ez volt Pteancu esetében az 1918 előtti örökség, hanem az a mód, ahogy a főtanfelügyelő státusát elképzelte a társadalomban, megkövetelve saját magának azt a tiszteletet, ami magyar nemzetiségű elődeit megillette.

Másfelől a társadalom is megkövetelte magának azt, ami az informalitás révén kijárt neki. Ismét csak jó példa erre, hiszen egy hagyomány, a deputáció felelevenítése is volt, a gyimesbükki jegyzői poszt betöltése 1925-ben. A frissen kinevezett Kovács Gábor 1918 előtt is Gyimesbükkön volt jegyző, és az impériumváltás után is megtartotta posztját. A tisztviselők rotációja jegyében valamikor 1923 és 1924 között a közeli Csíkszépvízre helyezték át. Amikor korábbi posztja megürült, ő és Kopan Mihály (Mihail) pályáztak annak betöltésére. A megyei vezetők 1925 februárjában döntöttek a kérdésről. A háromfős bizottság egyik tagja a pályázat eredménytelenné nyilvánítását javasolta, mivel Kovács nem tud eléggé románul (ez már azután volt, hogy kötelezően letette a nyelvvizsgát), és az „egyébként román többségű, csak éppen nyelvét elfeledett” gyimesiek körében a nemzetiesítés miatt kívánatos lenne egy román jegyző. Az alprefektus (Joe German, aki korábban a sajátos vegyes társadalmú Máramarosban működött) azonban rámutatott, hogy Kovács kinevezését a gyimesiek beadványokkal és küldöttségekkel sürgették. Korábbi működése ugyanis nagyon jó benyomást hagyott maga után, továbbá Gergely Viktor görögkatolikus esperes is Kovács szószólója volt. Sőt a küldöttségek előzőleg a megyébe látogató miniszterelnököt, Ion I. C. Brătianut is meggyőzték, aki utasítást adott kérésük kedvező elbírálására. Az alprefektushoz csatlakozott a megye főjegyzője, így Kovácsot ismét kinevezték jegyzőnek.⁵³

Arra, hogy ez a sok apró tényező miként állt össze egészé, Máramaros megye a legszemléletesebb példa, az irodalomból pedig Kemény János *Kutyakomédia* című regénye. Máramarosban régóta a helyi kiterjedt nemesi

⁵² Összeomlás, uralomváltás... 97. dokumentum.

⁵³ *Gazeta Oficială a Județului Ciuc*, 1925. 4. 2

klánok uralták a megyét,⁵⁴ amelyek jelentős része görögkatolikus és román anyanyelvű, de kétnyelvű volt. A budapesti kormány és a helyi elit közt létrejött alku lényege az volt, hogy a megye megbízhatóan szállította a képviselői helyeket, jelentős részben a kormánytagoknak, akik cserébe nem csak hozzáférést biztosítottak az erőforrásokhoz, hanem szabad kezet is hagytak a megye életében, és szokásjogként még azt is elfogadták, hogy a főispánnak is kötődnie kell a megyéhez. Ennek a paktumnak magyarok, románok és ruszinok egyaránt részesei voltak, román részről a Mihali család és kliensei képezték fő tartóoszlopát.⁵⁵

Bár 1919-ben egy rövid időre úgy tűnt, hogy a régi román elit kiszorul a megye vezetéséből, nem telt el sok idő addig, amíg a Mihaliak visszatértek. Előbb az 1918 előtt kevéssé kompromittálódott Gavriła Mihali (ő csak főszolgabíró volt), majd bátyja, a budapesti parlamenti képviselő, Petru is prefektus lett. A köztes időszakban pedig híveik, így Gheorge Dan volt főispáni titkár, vagy Iurca Flavius volt főszolgabíró és párbajhős. Berendezkedésük ugyanazon alapult, mint 1918 előtt. A megyét átfogó családi és személyi hálózat révén megfelelően mozgósították a szavazókat az Erdélyben nem túl népszerű Nemzeti Liberális Párt számára, az erdélyi gyökerű Nemzeti Párt és a Nemzeti Parasztpárt ellenében. Annyira sikeresen, hogy alkalmanként itt aratta a liberális párt a legnagyobb arányú győzelmét. Amikor a Mihaliak bejelentették visszavonulásukat, a *Brassói Lapok* egészen nyíltan bemutatta, miként működött Máramaros ugyanúgy, ahogy 1918 előtt, és a Mihaliak ellenfeleinek publicisztikájában is gyakori volt az utalás arra, hogy a liberálisok vezetője, I. I. C. Brătianu feudális birtokként adta nekik a megyét.⁵⁶

Tanulmányom szempontjából viszont az a legfontosabb, hogy a máramarosi berendezkedés esetében, amely ugyan a leglátványosabb volt az ilyen megoldások közül, de semmiképpen sem egyedi, mire is volt jó a magyar közigazgatási kultúra továbbélése: egy heterogén, bizonytalan kohéziójú vidéken lehetővé tette azt, hogy az elvben centralizált állam önmagához képest viszonylag hatékonyan működjön. Megteremtse az ismerőség és viszonylagos kiszámíthatóság érzetét a lakosságon belül. Mindezzel pedig elősegítse az állam stabilitását, és persze erőforrásokat szolgáltasson a központnak is.

⁵⁴ Cieger: i. m.

⁵⁵ Gábor Egrý: Unruly Borderlands: Border-making, Peripheralization, and Layered Regionalism in Post-WWI Maramureș and the Banat. *European Review of History* (forthcoming), doi: 10.1080/13507486.2020.1747403.

⁵⁶ Kelen György: A nevezetes Mihályi-család búcsút mondott a közszerelés színpadának. *Brassói Lapok*, 1937. június 16. 4.; Fritz László: Az 1927. évi választások statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1927/17, 621–636.; Scrisori din Maramurăș. *Gazeta Transilvania*, 1928. november 2. 3.

A KÖTET SZERZŐI

Beregszászi Balázs levéltári asszisztens, főtanácsos
(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye
Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltára)

Bojtos Gábor főlevéltáros
(Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára)

Egry Gábor történész, főigazgató
(Politikatörténeti Intézet)

Göncz László történész, tudományos munkatárs
(Inštitut za narodnostna vprašanja – Nemzetiségi Kutatóintézet,
Ljubljana)

Gulyás László történész, egyetemi tanár
(Szegedi Tudományegyetem)
tudományos tanácsadó (Magyarságkutató Intézet)

Nagy Szabolcs főlevéltáros, igazgatóhelyettes
(Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára)
tanársegéd (Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar)

Romsics Ignác történész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja
egyetemi tanár (Eszterházy Károly Egyetem)

Sárándi Tamás muzeológus, történész
(Muzeul Județean Mureș – Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely)